

R E C E N Z J E

П. Басинский: *Горький*.
Москва: Издательство «Молодая гвардия» 2006, с. 451;
Д. Быков: *Был ли Горький?*
Москва: Издательство «Астрель» 2008, с. 351.

Nie sposób pisać o kulturalnym życiu Rosji końca XIX i pierwszej połowy XX wieku, nie wspominając Maksyma Gorkiego. Wciąż pozostaje on jednym z największych pisarzy rosyjskich tej epoki. Od czasu opublikowania opowiadania *Czelkasz* w 1895 roku, a następnie zbioru *Szkiece i opowiadania* w 1898 roku, cieszył się przez długie lata niesłabnącym zainteresowaniem czytelników oraz krytyków literackich. Dziś jest właściwie zapomniany lub oceniany jednostronnie. W 1934 roku okrzyknięto go czołowym pisarzem radzieckim i twórcą metody realizmu socjalistycznego, za wzorcowy przykład której uznano jego powieść *Matka* z 1906 roku. Wówczas to ukształtował się mit Gorkiego — „zwiastuna burzy” bezwzględnie oddanego partii i rewolucji. Wszystko, co mogło zdemaskować ten mit, było utajniane, na przykład cykl artykułów krytycznych wobec bolszewizmu *Myśli nie na czasie*, publikowanych w dzienniku „Nowaja Żyźń” w latach 1917–1918.

Sytuacja ta zmieniła się pod koniec lat 80. XX wieku, kiedy w czasach pierestrojki w Rosji otwarto archiwa i wydobyto z nich materiały dotyczące także Gorkiego. Powstały liczne publikacje, prezentujące nowe spojrzenie na życie i twórczość pisarza. W nurt ten wpisują się dwie recenzowane książki — pierwsza wydana w serii biograficznej wydawnictwa „Молодая гвардия” *Жизнь замечательных людей* (serię tę, zainicjowaną w 1890 roku przez Florientija Pawlenkowa, w 1933 „wskrzesił” właśnie Gorki) monografia *Горький* Pawła Basinskiego (Moskwa 2006) oraz książka *Был ли Горький?* Dmitrija Bykowa (Moskwa 2008).

Autor pierwszej z nich jest literaturoznawcą, krytykiem literackim, powieściopisarzem. W 1986 roku obronił rozprawę doktorską *Gorki i Nietzsche*. Napisał wiele artykułów poświęconych życiu i twórczości Gorkiego, zaś w 2008 roku książkę *Максим Горький. Миф и биография*.

Natomiast Dmitrij Bykow to prozaik, poeta, publicysta i krytyk literacki, autor wydanych w serii *Жизнь замечательных людей* biografii Borysa Pasternaka (Moskwa 2007) i Bułata Okudźawy (Moskwa 2009). Książka *Был ли Горький?* powstała na podstawie materiałów, które Bykow gromadził, pisząc scenariusz filmu dokumentalnego z okazji 140-lecia urodzin Gorkiego na zlecenie petersburskiej telewizji Kanał Piąty. Film ten został wyemitowany w 2008 roku i od razu wywołał spory, świadczące o tym, jak żywe uczucia wciąż budzi postać autora *Pieśni o Zwiastunie Burzy*. Ponieważ w filmie Bykow nie wyczerpał tematu, który wzbudził tak żywe zainteresowanie, postanowił napisać książkę. Jak sam stwierdza, jego intencją było zwrócenie czytelnikom uwagi na jednego z największych pisarzy rosyjskich XX wieku.

Bykow dzieli biografię Gorkiego na kolejne etapy jego życia i zgodnie z tym tytułuje kolejne rozdziały: *Włóczęga (Бродяга)*, *Wygnaniec (Изгнанник)*, *Uciekinier (Беглец)*, *Więzień (Пленник)*. Pierwszy rozdział przedstawia młodość Gorkiego i początek jego kariery pisarskiej, drugi — począwszy od lat 90. XIX wieku, historię małżeństwa pisarza z Jekateriną Pieszkową, początek sławy oraz wyprawę do Ameryki. Rozdział trzeci opowiada o wyjeździe Gorkiego z Rosji i jego pobycie na Capri, następnie o powrocie do kraju i o rewolucji 1917

roku. Wreszcie *Więzień* to relacja o tym, jak pisarz opuścił ZSRR, a następnie o okolicznościach powrotu, relacjach ze Stalinem oraz śmierci syna, a potem samego pisarza.

Kolejne etapy życia autora *Matki* postrzega Bykow także przez pryzmat jego twórczości. Według Bykowa, najbardziej autobiograficznym dziełem Gorkiego jest opowiadanie *Karamora* (M. Gorki: *Pisma. 7. Opowiadania, baśnie, wspomnienia 1910–1924*. Przeł. J. Brzęczkowski, J. Jędrzejewicz, L. Rudnicki, R. Zimand. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy 1955, s. 581–620), o działaczu socjalistycznym, Piotrze Karazinie, który wskutek zbiegu okoliczności został tajnym agentem ochrony, za co po rewolucji 1917 roku osadzono go w więzieniu. Jednak sam Karazin nie uważał się za socjalistę, gdyż zbyt mało kochał ludzi, by socjalistą zostać (tamże, s. 586). Według niego: „Troska o ludzi niszczy ‘miłość’ ku nim [...]” (tamże, s. 588). Główny bohater ma wrażenie, że w jego duszy żyje kilka różnych osób — jedna cagnie do ludzi, druga wręcz przeciwnie, trzecia się im przygląda, zastanawiając się co z tego sporu wyniknie (s. 589). Karazin zostaje tajnym agentem nie dla korzyści, ale z ciekawości — chce się przekonać, czy cokolwiek w nim zaprotestuje przeciwko podłościom, których się dopuszcza. Konstatuje jednak, że nic takiego się nie dzieje, że jego rozum nie wartościuje tego co złe, a co dobre, kieruje nim jedynie ciekawość (s. 589–560). Nie znajdując zasad moralnych w duszy człowieka, Gorki szukał ich na zewnątrz (Bykow, s. 53–55). U Bykowa jest to punkt odniesienia dla oceny duchowego życia Gorkiego.

Natomiast Piotra Basinskiego interesuje w biografii Gorkiego kształtowanie się jego osobowości i poglądów. Już sam tytuł pierwszego rozdziału jego książki *Przekleństwo rodu Kaszyrinów* (*Проклятие рода Кашириных*) sugeruje, że losy Gorkiego były naznaczone fatalizmem, gdyż jako dziecko spowodował on tragedię rodziną. W drugim rozdziale — *Kazańska sierota* (*Сирота казанская*) Basinski zastanawia się, czy Gorki należał do stanu kupieckiego, czy też mieszczańskiego, analizuje wpływ narodników na jego poglądy, a także jego relacje z Cerkwią, tendencje samobójcze oraz motywy pogańskie, w szczególności motyw diabła w życiu i twórczości Gorkiego. Kolejny rozdział *Niebezpieczne związki* (*Опасные связи*) opisuje fascynację pisarza filozofią Nietzschego, ludźmi z marginesu społecznego oraz inteligencją. Autor analizuje w nim także etyczne i estetyczne poglądy Gorkiego. W czwartym rozdziale *Prawda czy współczucie* (*Правда или сострадание*), Basinski interpretuje sztukę *Na dnie* i zawartą w niej etykę, w rozdziale *Siła i sława* (*Сила и слава*) przedstawia relacje pisarza z Lwem Tołstojem, Iwanem Buninem i Fiodorem Szalapiinem, a także jego działalność w wydawnictwie „Знание”. Przyjaźni Gorkiego z Leonidem Andrejewem poświęcony jest rozdział *Przyjaźń-wrogość* (*Дружба-вражда*). Dwa następne rozdziały — *Religia socjalizmu* (*Религия социализма*) i *W ogniu rewolucji* (*В огне революции*) opisują relacje Gorkiego z Leninem oraz stosunek pisarza do rewolucji 1917 roku. W rozdziałach *Zaproszenie na egzekucję* (*Приглашение на казнь*) i *Dziewięć dni po śmierci* (*Девять дней после смерти*) Basinski przedstawia ostatnie dni życia Gorkiego.

Obaj omawiani biografści skupili uwagę przede wszystkim na młodości Gorkiego. Interesuje ich to, jak z Aleksego Pieszkowa ukształtował się Maksym Gorki, jak z włóczęgi stał się on znanym na świecie pisarzem. Punktem wyjścia obu monografii jest aforyzm z *Klima Samgina*: „Ale czy był tu chłopiec... a może chłopca w ogóle nie było?” (M. Gorki: *Pisma. 11: Życie Klima Samgina (czterdzieści lat)*. Część I. Przeł. A. Sandauer. Warszawa: PIW 1957, s. 85) — Bykow nawiązuje do niego już samym tytułem swojej książki. O Gorkim napisano wiele, ale w świetle świeżo opublikowanych dokumentów badacze mogą zadać sobie pytanie, czy pisarz istotnie był taki, jakim postrzegano go przez długie lata. Czy rzeczywiście był wiernym przyjacielem Lenina i Stalina? Czy nie stał się obiektem mitologizacji? Znaleźnienie odpowiedzi na to pytanie utrudnia sam autor *Wśród ludzi*. Bykow pisze o zamiłowaniu Gorkiego do noszenia w życiu masek, Basinski o jego skłonnościach aktorskich. Inteligencja widziała w nim „syna narodu”, człowieka z ludu, natomiast niższe warstwy

społeczne — studenta lub bożego pomyłki. Jednak to wszystko było tylko maską. Tak samo jak wykreowana przez Aleksego Pieszkowa postać Maksyma Gorkiego.

Basinski opisuje wpływ na kształtowanie się młodego pisarza jego babci Akuliny Iwanow i dziadka Wasilija Wasiliewicza Kaszyrina. Przypomina, że zdaniem Dmitrija Miereżkowskiego ludzie ci uosabiali dwie konfesje, dwie wizje Rosji — babcia ludową, z elementami pogańskimi, natomiast dziadek — państwową, wywodzącą się z czasów Piotra I (Basinski, s. 12–13). Basinski dostrzega pierwiastki pogańskie w życiu i twórczości Gorkiego — motyw diabła, babci Akuliny jako wiedźmy, a także stosunek pisarza do wrogów (miłość i nienawiść jako dwie strony tego samego medalu — im mocniejsza miłość, tym większa nienawiść; jako przykład tego Basinski przywołuje postaci Raddy i Zobara z opowiadania *Makar Czudra*), zamiłowanie do walki i wolności (Basinski, s. 147). By ułatwić zrozumienie fenomenu Gorkiego, szeroko opisuje tło historyczne, takie wybitne postaci srebrnego wieku, z którymi zetknął się autor *Czelkasz* i które wywarły na niego wpływ, jak Lew Tołstoj, Władimir Korolenko, Leonid Andriejew, a także polityków — Władimira Lenina, Josifa Stalina. Pisząc o samobójczej próbie Gorkiego, Basinski przeciwstawia czasy bolszewizmu, kiedy to nie liczone się z życiem ludzkim, czasom caratu, w których, by osądzić niedoszłego samobójcę, specjalnie zwołano konsystorz w Kazaniu. Według Basinskiego jest to dowód na to, jak bardzo liczone się w Rosji carskiej z pojedynczym człowiekiem (co niezbyt przekonuje — wystarczy przypomnieć sobie politykę narodowościową tamtej epoki). Tymczasem Basinski opisuje te czasy, jako okres intelektualnego rozkwitu. Na przełomie XIX i XX wieku było w Rosji wielu zdolnych i ambitnych ludzi, idealistów, buntowników, twórców nowych idei filozoficznych (Bykow, s. 69). Basinski widzi w tym zapowiedź rewolucji. Koniec XIX wieku to epoka prasy (w latach 1860–1900 liczba gazet podwoiła się — Bykow, s. 92) i tanich wydawnictw. Dzięki temu wykształcił się „myślący” i czytający proletariaty, a po jakie książki chętniej mógł sięgać, jeśli nie takie, które opisują jego życie? To właśnie opisywał w swojej nowelistyce Gorki — życie włóczęgów i ludzi z miejskich nizin społecznych, którzy stoczyli się na dno życia.

Basinski rozważa stosunek Gorkiego do filozofii Fryderyka Nietzschego. Ponieważ pisarz w ogóle nie znał obcych języków, poznał traktat *Tako rzecze Zaratustra* dzięki swojemu przyjacielowi Nikołajowi Wasiljewowi i jego żonie, która przetłumaczyła to dzieło na język rosyjski specjalnie dla niego. Zainteresowanie filozofią nieomal doprowadziło Gorkiego do choroby psychicznej (warto zauważyć, że dzieło się to w tym samym czasie, gdy rozchorował się Nietzsche). Lew Tołstoj uważał autora *Czelkasz* za prekursora nowej moralności. Gorki w swych opowiadaniach wysławiał wolność i piękno, ludzi silnych, niebojących się własnej siły i kierujących się nią w życiu, cieszących się życiem. Stąd też jego idealizacja włóczęgów, ceniących nade wszystko wolność, buntowników nie uznających zakłamaną moralności.

Znanego z erudycji Gorkiego inspirował nie tylko Nietzsche. Jak zauważa cytowany przez Basinskiego Leonid Andriejew, dla Gorkiego książki były fetyszem i działało się tak być może dlatego, że nie obrzydziły mu ich lata szkolne (Basinski, s. 266). Istotnie, Gorki do szkoły chodził bardzo krótko. Gdy miał 16 lat, pragnął wstąpić na uniwersytet, ale nie pozwolił mu na to brak środków. Stąd jego ambiwalentny stosunek do inteligentów, których często krytykował. Jednak po październikowym przewrocie 1917 roku zasypywał Lenina prośbami o pomoc materialną dla ludzi nauki i literatury, pomagał znaleźć im pracę, przetrwać trudne chwile. Zresztą całe życie chętnie pomagał potrzebującym. Basinski pisze o skłonności Gorkiego do otaczania się liczną przyszywaną „rodziną”, która żyła na jego koszt, mieszkała w jego domu. Przy okazji zwraca uwagę na finansowy aspekt życia pisarza. Jego kłopoty finansowe uznaje za jedną z przyczyn powrotu z Włoch do ojczyzny. Przypomina wysokie koszty utrzymania Gorkiego i jego licznych rezydentów za granicą, a także w ZSRR, co niezbyt licowało z pozycją czołowego pisarza bolszewickiego. W monografiach Bykowa

i Basinskiego można zauważyć pewną rozbieżność. Podczas gdy Basinski wypomina Gorkiemu, że pierwszy raz, wyjeżdżając za granicę, osiadł na wyspie Capri, jego zdaniem już wtedy ulubionym miejscu luksusowego wypoczynku bogatych Amerykanów, Bykow stwierdza, że w tamtych czasach Capri było bardzo tanie (Bykow, s. 172).

Choć Gorki mawiał, że nie należy psuć sobie biografii, nie udało mu się tego uniknąć pod koniec życia, gdy wrócił do ZSRR. Basinski bardzo pobieżnie opisuje ten etap życia pisarza. Trochę więcej tej kontrowersyjnej w życiu Gorkiego epoce poświęca Bykow. Obie biografie dostrzegają tragedię Gorkiego uwikłanego w trudną sytuację historyczną. Bykow twierdzi, że jej przyczyną była słaba psychika pisarza. O takim stanowisku świadczą choćby tytuły rozdziałów jego książki: *Wygnaniec*, *Uciekinier*, *Więzień*. Wydaje się jednak, że nawet jeśli w ostatnim okresie życia Gorki był więźniem w złotej klatce, którą przygotował dla niego Stalin, to na wcześniejszym etapie nie był wyłącznie igraszką w rękach losu. Nie obawiał się jako jeden z nielicznych występować przeciwko I wojnie światowej, gdy w Rosji dominowały nastroje nacjonalistyczne i prowojenne. Według Gorkiego rewolucja miała stać się bodźcem do odnowy kulturalnej Rosji, tymczasem jedynie uwolniła anarchiczny żywioł mas chłopskich i robotniczych. Dwa razy skutek konfliktu z Leninem musiał opuścić Rosję (jego przekonania odbiegały od ideologii partii bolszewickiej). Po powrocie do ZSRR stosunki Gorkiego ze Stalinem były raczej chłodne, toteż przyczynę śmierci Gorkiego upatrywano w spisku (ani Basinski, ani Bykow nie opowiadają się za wersją otrucia Gorkiego przez Stalina).

Zarówno Basinski, jak i Bykow stwierdzają, że Gorki, choć pod koniec życia „zepsuł sobie biografie”, pozostał wielkim człowiekiem, buntownikiem (stąd brak możliwości porozumienia się ze Stalinem) i humanistą. Nawijając do metaforyki *Pieśni o Sokole*, Bykow podkreśla, że gdy ktoś stara się wznieść zbyt wysoko, może upaść, jednak ważne, by się starać, a nie wciąż pełzać w błocie życia, nawet jeżeli tak jest łatwiej i wygodniej. I tego właśnie swą twórczością i życiem uczył Gorki. Basinski z kolei z pełną powagą pisze, że Gorki to istota nie z tego świata, przysłana na ziemię, aby dowiedzieć się, kim jest Człowiek, starać się go zrozumieć. Stąd jego niezgoda na życie pełne cierpień. Pisarz wierzył w rozum i odnawiającą siłę rewolucji. W trakcie swojego ziemskiego życia utracił on tę wiarę. Jednak mimo to po-byt na ziemi zmienił go, ten buntownik i humanista przywykł do człowieka, więc gdy tylko opuścił ziemię, zateknił za ludźmi i zapłakał (Basinski, s. 440–441).

Obie omawiane książki spotkały się z szerokim odzewem. Pisarz, literaturoznawca i publicysta Iwan Tołstoj (E. Рыковцева: *Час книги. Зачем воскрешать Горького? Спорят писатели Дмитрий Быков и Иван Толстой*. «Радио Свобода», <http://www.svobodanews.ru/articleprintview/478434.html>), zarzuca Bykowowi, że w jego książce jest zbyt wiele sprzeczności. Jego zdaniem, Bykow twierdzi, że Gorki był przeciętnym beletrystą — jego pisarstwu brak literackiego smaku, umiaru, zbyt wiele w nim romantycznych uniesień, ale równocześnie uznaje go za wspaniałego pisarza. Jelena Rykowcewa zauważa, że w książce widać osobistą sympatię jej autora do wodza rewolucji (czemu Bykow nie zaprzecza), a także, że jest to książka nie tylko o Gorkim, ale też o Bykowie, gdyż ten wypowiada się w niej na temat ZSRR i Rosji postsowieckiej. Według Bykova obecne czasy są o wiele gorsze niż sowieckie. Podobne wnioski formułuje Daria Walikowa na łamach elektronicznej gazety „Literatura” (Д. Быков. *Был ли Горький. Читальный зал*. Газета «Литература» 2009, nr 17, http://lit.lseptember.ru/view_article.php?ID=200901713). Jej zdaniem Basinski utrzymuje w swojej książce, że przyczyną rewolucji był nadmiar sił, Bykow twierdzi, zgodnie z interpretacją marksistowską, że w Rosji carskiej wszystko było złe i stąd zryw rewolucyjny. Zarówno Walikowa, jak i Jewgienij Biełżelarski (*Им, газарам, недоступно...* «Искусство и культура», <http://www.itogi.ru/arts-kniga/2008/39/129133.html>) zwracają uwagę, że Basinski i Bykow mimo odmiennych opinii na wiele spraw (np. o Sołżenicynie, Pielewinie, czy Wojnowiczu) tym razem nie spierają się, lecz prowadzą dialog. Jak pisze Biełżelarski, według Basinskiego głównym celem Gorkiego było stworzenie religii, która

połączyłaby nietszcheanizm z socjalizmem. Bykow, bardziej powściągliwy w uogólnieniach, twierdzi, że Gorki był postacią złożoną, pełną sprzeczności, ale przez całe życie pozostawał wierny idei cywilizacji.

Daria Walikowa uważa książkę Basinskiego za trzeźwą i obiektywną, zaś Faina Grimberg (Павел Басинский. *Горький*. «Критическая масса», 2006, nr 2, <http://magazines.russ.ru/km/2006/2/gr20.html>), poetka, prozaik i filolog, zarzuca Basińskiemu, że pomija wiele istotnych faktów z życia pisarza, nie wymienia najważniejszych utworów Gorkiego. Głównym tematem, według niej, jest u Basinskiego stosunek Gorkiego do religii, przy czym odejście autora Konowałowa od religii postrzega on jako jego życiową tragedię. Urzeczony bogiem dziadka Kaszyrina, wszelkie próby Gorkiego, by walczyć o godność człowieka, Basinski uważa niemal za zbrodnię. Według Grimberg Basinski myli się, stwierdzając, że pisarz rozpowszechnił mit filozofii Nietzschego jako zapowiedzi nacjonalizmu i faszyzmu – według niej nie był to mit, lecz fakt, a Basinski swoim stwierdzeniem wykazuje, że nie zna dzieł Nietzschego. Tymczasem to ona daje dowód ignorancji w tej kwestii, gdyż tezę, jakoby filozofia autora *Tako rzecze Zaratustra* była podstawą ideologii faszystowskiej, obalono parę dekad temu. Zresztą wystarczy zapoznać się z biografią filozofa, by dowiedzieć się jak wrogo odnosił się on do Bernarda Forstera, męża swej siostry, ze względu na jego nacjonalistyczne i antysemickie poglądy (Z. Kuderowicz: *Nietzsche*. Warszawa: Wiedza Powszechna 2004, s. 139–142).

Jewgienij Dobrienko (*Горький и другие* (rec. na кн. Басинский П. *Горький*. Moskwa 2005). «НЛО» 2006, nr 80, <http://magazines.russ.ru/nlo/2006/80/do30.html>) nazywa biografię Basinskiego najlepszą książką o Gorkim ostatnich lat. Krytykuje jednak niekonsekwentną postawę autora wobec Gorkiego, który raz traktuje go wyrozumiale, kiedy indziej natomiast nazywa człowiekiem „bez duszy”, wysłannikiem z innej planety, lub pisze o nim jak o człowieku o zranionej duszy, dobrym, wrażliwym na cudze nieszczęście. Według Dobrienki niezrozumiałą jest zachwyty Basinskiego nad Rosją epoki caratu, opinia, że w tamtych czasach liczono się jakoby z pojedynczym człowiekiem, a także wniosek, iż rewolucja 1917 roku była pokłosiem bogatego życia intelektualnego Rosji. Dobrienko chwali Basinskiego za to, że stawia on pytania dotyczące głównych kwestii kultury sowieckiej, ale jednocześnie gani go za zbyt ogólnikowe podejście do tematu, zbyt pobieżne potraktowanie ostatniego etapu życia pisarza, sądzi też, że autor niezbyt dobrze orientuje się w problematyce wczesniej literatury radzieckiej. Dobrienko odnosi wrażenie, że Basinski jakby znudził się bohaterem swej książki i dlatego dość schematycznie przedstawia ostatnie lata życia Gorkiego, przypominające, jego zdaniem, schemat powieści kryminalnej. Chwali autora biografii za głębokie i dociekliwe uwagi, nowe spojrzenie na życie Gorkiego, jego relacje z ludźmi, a także za próbę systematyzacji i problematyzacji twórczości Gorkiego, choć jednocześnie żałuje, że tak mało miejsca poświęcił analizie utworów pisarza.

Omawiane publikacje, choć opierają się na mało znanych materiałach archiwalnych, nie do końca są studiami naukowymi. Sporo w nich publicystyki, są nawet elementy poetyki science-fiction (np. sugestie Basińskiego, że Gorki był istotą z innej planety). Jednak to dopiero pierwszy krok w badaniach czasów postsowieckich nad życiem i twórczością Maksyma Gorkiego. W świetle dokumentów ujawnionych po upadku ZSRR dokonywana jest reinterpretacja biografii oraz twórczości Gorkiego. Tymczasem w Polsce temat ten wciąż pozostaje bez echa. Książki Basinskiego i Bykowa, aczkolwiek sporne, mogłyby, także w naszym kraju, zapoczątkować dyskusję o nowym spojrzeniu na twórczość autora *Matki*.

Paulina Baranowska

Лола Звонарева, *В поисках ключа к бессмертию. Статьи. Эссе. Рецензии.*
Рязань: Издательство «Старт» 2008, 298 s.

Książka Łoły Zwonariowej, autorki wielu prac o literaturze i sztuce rosyjskiej, w tym o literaturze i sztuce dla dzieci (między innymi przygotowanego we współautorstwie z Lidią Kudriawcewą unikatowego albumu-encyklopedii *H.C. Andersen i ilustratorzy rosyjscy* z ilustracjami artystów rosyjskich z lat 1868–2005 z kraju i emigracji oraz jej znakomitym studium), jest doskonałą ilustracją niezwykle szerokich zainteresowań badawczych autorki, a przy tym pasjonującym przewodnikiem po współczesnej literaturze, sztuce i więcej — kulturze Rosji na tle kultury europejskiej. Składa się ona, jak wskazuje podtytuł, z wyboru artykułów, recenzji i esejów, uporządkowanych według pewnego klucza i ułożonych w trzech częściach, których tytuły wskazują na charakter zawartych w nich tekstów: *We współczesnych historii kultury, Książki, które mnie poruszyły i Świat w oczach artysty.*

W części pierwszej przeważają artykuły poświęcone różnym zjawiskom i aspektom kultury. Jest to np. analiza obrazu miasta europejskiego w twórczości poety z XVII wieku Symeona z Połocka, usytuowanego na granicy trzech kultur, a raczej funkcjonującego wewnątrz nich i piszącego w trzech językach — rosyjskim, polskim i białoruskim. Był to, jak wykazała badaczka, pierwszy poeta rosyjski, który pisał o mieście i miasto uważał za fundament kultury europejskiej. W innych artykułach fenomen kultury europejskiej rozpatrywany jest z dość niezwyklej perspektywy, na przykład przez pryzmat obrazu szczura w literaturze i sztuce czy szerzej — kodu zoomorficznego (w twórczości rosyjskiego pisarza emigracyjnego pierwszej fali Gajto Gazdanowa). W pierwszym z nich Zwonariowa dokonała zwięzłego przeglądu tego motywu w dziełach kilkudziesięciu autorów europejskich, a także w buddyzmie i filozofii chińskiej. W obręb jej badań włączone zostały utwory Heinricha Heinego i Siergieja Jesienna; pisarza polskiego Andrzeja Żaniewskiego, autora znakomitej powieści *Szczur*, i świetnego rosyjskiego malarza, grafika i rzeźbiarza emigracyjnego Michaiła Szemiakina, autora słynnego pomnika Piotra I; stara legenda o Szczurołapie z dolnej Saksonii wraz z jej reminiscencjami (twórczość Arnima, Brentana, Goethego, Roberta Browninga, Bertolda Brechta, a nawet witraż katedry w mieście Hameln) i znany poemat Mariny Cwietajewej. Jej wiedza na ten temat i docieklivość budzą najwyższy podziw.

W obszernym szkicu, zatytułowanym elegancko *Francuski rycerz kultury rosyjskiej* i poświęconym wybitnemu sławiście Rene Guerra, autorka wysnuła pasjonującą opowieść, niepozabawioną wątków przygodowo-sensacyjnych, o wszystkich aspektach jego działalności na rzecz kultury rosyjskiej. Scharakteryzowała jego poglądy społeczno-polityczne, pod pewnymi względami dość kontrowersyjne (jak pogląd, że w wojnie 1812 roku zwyciężył Napoleon, a nie Kutuzow, gdyż mit Napoleona zauroczył Rosjan), i zainteresowania badawcze — kultura emigracji rosyjskiej, której stał się prawdziwym kustoszem, kolekcjonerem i propagatorem; nie tylko pisał uczone książki, ale też skompletował ogromną bibliotekę dzieł, w tym niemało rękopisów, rosyjskich pisarzy i malarzy (łącznie około trzydziestu tysięcy egzemplarzy) oraz ponad pięć tysięcy obrazów, malarstwa i grafiki. Jego zbiory nazywano „Muzeum rosyjskiego malarstwa na wygnaniu”. Opisała jego działalność wystawienniczą (organizowane przezeń wystawy cieszyły się uznaniem jako prawdziwe wydarzenia kulturalne w skali całej Francji), wydawniczą i pedagogiczną oraz samą kolekcję, w której znalazły się niezwykle wartościowe i rzadkie rysunki, grafiki, obrazy i nawet szkice do obrazów, a także niepublikowane rękopisy Dzierżawina, Turgieniewa, Lwa Tołstoja, listy Bunina, Iwana Szmielowa, Zinaidy Gippisus, Dmitrija Mierieżkowskiego, Aleksieja Riemizowa i innych oraz pełne komplety periodyków, wychodzących w Paryżu, Pradze, Harbinie, Szanghaju. Aby je zdobyć, musiał dokonywać cudów przebiegłości i zręczności, uciekać się do mistyfikacji, nawet przebierać się.

Nie mniej interesujący jest esej o Aleksandrze Afanasjewie, proroku naszych czasów, jak go określiła autorka, wszechstronnym twórcy — filozofie, literaturoznawcy, badaczu kultury i artyście malarzu, malującym również ikony (*Nikołaj Merlikijski, Złożenie do grobu*), który napisał także studium *Język ikon*, książkę *Mitologia katastrof. Potop — Atlantyda — Kitieź* oraz takie prace, jak *Składnia miłości. Typologia osobowości i prognozowanie stosunków między osobami płci odmiennej* czy studium z zakresu neurofizjologii *Lekarstwo na wszystkie smutki. Próba odmłodzenia mózgu*. Szkic ten jest przykładem niezwykłej umiejętności Łoły Zwonariowej odkrywania nieznanych, ale nietuzinkowych, oryginalnych osobowości i rozpoznawania ich autentycznej wartości, zanim uzyskają szersze uznanie. Również u twórców uznanych potrafi ona odkryć obszary niezbadane lub mniej znane, jak w szkicu o transformacji fabuł i postaci bajkowych w pieśniach Władimira Wysokiego, w którym przedstawiła nowe strony talentu tego tak szeroko znanego i popularnego barda.

Dużą wartość poznawczą i heurystyczną mają szkice o głównych tendencjach w prozie rosyjskiej na początku XXI wieku oraz o współczesnej prozie historycznej. W pierwszym z nich autorka wymienia najważniejsze artykuły przeglądowe o rosyjskiej prozie współczesnej, a następnie przedstawia własną typologię głównych kierunków i zwięźle, ale przekonująco charakteryzuje twórczość wielu ich przedstawicieli. Wśród najważniejszych współczesnych powieści historycznych badaczka omawia m.in. takie jak *Siedem tajemnic Jeleny Bławatskiej* Aleksandra Sienkiewicza, *Carycę Smuty* Leonida Borodina (o Marynie Mniszkównie), *Krupę i Fantik*, powieść epistolarną, będącą umiejętnie stylizowaną mistyfikacją historyczną o rzekomej tajnej korespondencji Nadieždy Krupskiej z Fanny Kaplan. Co charakterystyczne, w polu jej zainteresowań są utwory, które ujmują historię Rosji z pozycji słowianofilskich (np. *Schizma* Borysa Liczutina), jak również okcydentalistycznych (np. *Aleksander I* Aleksandra Archangielskiego), napisane przez autorów znanych i uznanych, ale także młodych, jeszcze nieznaną szerszej publiczności.

Trzy artykuły w tej części poświęcone są literaturze dla dzieci, takiej, która „pomaga odczuć niepowtarzalne piękno świata” oraz „oswoić przez czytelnika dziecięcego przestrzeń duchową posttotalitarnej Rosji”, a także ukazuje dziecku ojczyzną historię. Część tę zamykają szkice o twórczości niedawno zmarłej wybitnej poetki Rimmy Kazakowej („mierzącej się w swoich wierszach z niszczącą potęgą czasu”) oraz znanego poety i prozaika, autora powieści historycznych, Aleksandra Kierdana.

Część druga zawiera recenzje i krótkie notki o utworach, które poruszyły badaczkę. W jej polu widzenia znalazły się książki — proza i wiersze — przeważnie niedawno opublikowane, a wśród ich autorów znajdziemy takich znanych pisarzy, jak Aleksandr Potiomkin, Jurij Drużnikow, Aleksandr Szczupłow, Boris Jewsejew, Siergiej Tieluk i inni oraz mniej znani, a nawet początkujący, jak Jelena Pogorielaja, będąca odkryciem autorki. Szczególną uwagę zwraca tu szkic o tomie opowiadań o kompozytorach europejskich Arkadija Mara, muzyka i pisarza dla dzieci, po mistrzowsku zilustrowanym niezwykle sugestywnymi, wręcz naładowanymi muzyką portretami przez znakomitą malarkę rosyjską Natalię Bażenową, również posiadającą solidne wykształcenie muzyczne. Do jej twórczości powróci ona jeszcze w esej o poszukiwaniach artystycznych marek rosyjskich oraz w świetnym szkicu monograficznym, odsłaniającym wszystkie strony tego malarstwa: nieuchwytną migotliwość i uduchowienie przestrzeni obrazu oraz głębię filozoficzną, mitologiczną i stopiony z nią w jedną całość żywy realny świat, tradycje rodzime i doświadczenia malarstwa europejskiego.

Wśród bohaterów książki Łoły Zwonariowej znaleźli się w omawianej części — poza twórcami rosyjskimi — także poeta azerbejdżański Hodża Halid, który w swojej twórczości dokonał jej zdaniem „niepowtarzalnej syntezy kultury Wschodu, słowiańskiej duchowości i rozwiniętej intuicji poetyckiej”, oraz wybitny, szeroko znany w Europie pisarz węgierski Bela Rigo, posiadający isticie encyklopedyczną wiedzę i uniwersalne możliwości, z powodzeniem uprawiający niemal wszystkie gatunki literackie. Poza nimi są tu jeszcze wietnamski

poeta i malarz Ngo Suan Bing, którego twórczość autorka łączy z powstałą w Japonii około XIV wieku, pod wpływem buddyjskiej filozofii Zen, koncepcją *wabi*, a zarazem widzi pewne pokrewieństwo z *fowizmem*; artysta niemiecki Robert Gettich, z wykształcenia malarz i muzyk, który połączył w swoim życiu trzy kultury (niemiecką, tadżycką i rosyjską), a w swoich obrazach — malarstwo i muzykę; od lat mieszkający w Niemczech malarz kazaski Bułat Mekebijew, który „odnalazł swoją wielką misję w pokazywaniu wolnej Europie mądrości i piękna Wielkiego Stepu”.

Pozostali bohaterowie ostatniej części książki to współcześni rosyjscy malarze, graficy oraz ilustratorzy książek, przede wszystkim dziecięcych. Nie sposób omówić wszystkich tych esejów — zawierających mnóstwo informacji, wirtuozerskich interpretacji i odniesień do wielu kontekstów, więc tylko je zasygnalizuję, wraz z nazwiskami omawianych w nich artystów. Są to autorzy fascynujących ilustracji, zwłaszcza do książki dla dzieci, Boris Diorow, Wadim Iwanuk, Dmitrij Trubin, a także konsekwentny ilustrator książek o świętych prawosławnych Piotr Grigorjew, którego autorka uznała za jednego z czołowych przedstawicieli powstającego właśnie nowego kierunku artystycznego w Rosji — „prawosławnego neosymbolizmu”. Są to również utalentowane malarki: Tatiana Rodina, nawiązująca w swoich kompozycjach do tradycji europejskiego malarstwa XVIII wieku, z jego „lekkomyślnością i pragmatyzmem, wyrafinowanym arystokratyzmem i prostotą, szczerością oraz zakładaniem najrozmaitszych masek”; wszechstronna artystka Ilona Gąsowska, zajmująca się malarstwem, scenografią, grafiką, wzornictwem artystycznym; twórczyni nowego gatunku w malarstwie, „portretów kwiatów”, Jekatierina Kudriawcewa umiejąca, jak nikt inny „czytać hieroglify przyrody”. I wreszcie jest to poeta, bard i malarz, a wcześniej lotnik Andriej Owczukow-Suworow, o którym autorka napisała, że w „jego obrazach ma się stale wrażenie lotu, słyszy się brzmienie tajemniczej muzyki i człowiek ma ochotę mówić o nich wierszem” i że muzyka przenika jego obrazy na wszystkich poziomach struktury, poczynając od tytułów: *Muzyka ognia*, *Muzyka wody* (reminiscencje Haendlowskie), *Jazz*, *Martwa natura z wiolonczelą*, *Muzyka nocnego miasta*, *Muzyka porannych gwiazd*, cykl *Symfonia morza* itd., a kończąc na ich kompozycji, rytmie barwnych plam i kresek, światła i cieni. Inny obszar jego zainteresowań to animacja — jest on autorem wielu autorskich filmów animowanych. Kończąc swój esej, autorka wymienia trzy filary jego sztuki: „intelektualną grę, głęboką muzyczność, ostentacyjną dekoracyjność”.

Kończąc swoje uwagi, pozwolę sobie na sparafrazowanie tych słów: moim zdaniem trzy filary książki Łoły Zwonarowej ujawniają świetną znajomość wszystkich nurtów i trendów w sztuce współczesnej, połączoną z osobistą znajomością z wieloma twórcami i ich dziełami, gdyż autorka była uczestniczką, a czasem inspiratorką niektórych imprez artystycznych; dar empatii, czyli wnikania w duszę artysty, umożliwiającą odkrywanie postaci nietuzinkowych; zainteresowanie artystami, którzy łączyli w swojej twórczości różne dziedziny sztuki. Sama autorka również woli łączyć niż dzielić: sztukę i kulturę rosyjską konsekwentnie postrzega jako nieodłączny element sztuki i kultury europejskiej i światowej.

Franciszek Apanowicz

Я. Вежбиньски: *Морфемика. Морфонология.*

Словообразование (учебное пособие по русскому языку).

Тернополь: Научный альманах „Studia Methodologica” 2009, 58 s.

Podręcznik akademicki Jarosława Wierzbińskiego *Морфемика. Морфонология. Словообразование (учебное пособие по русскому языку)* jest poświęcony wybranym zagadnieniom z zakresu współczesnego języka rosyjskiego. Przygotowany został z myślą o odbiorcy

studiującym język rosyjski jako obcy, z którym — od czasu gdy, jak pisze w swej pracy *Tłumacząc się z tłumaczenia* Elżbieta Tabakowska, ze szkoły razem z językiem rosyjskim wyrzucono rosyjską literaturę — często ma pierwszy kontakt dopiero na uczelni. W sposób syntetyczny, jasny i przystępny objaśnia jedne z trudniejszych problemów dotyczących języka fleksyjnego, jakim jest język rosyjski. Nieduża objętościowo praca zawiera bowiem niezbędną wiedzę z dziedziny morfemiki, morfonologii i słowotwórstwa, a dzięki klarowności wykładu sprzyja poznaniu i zrozumieniu przewidzianej programem akademickim problematyki językoznawczej. Na podkreślenie zasługuje przejrzysta struktura prezentacji zagadnień. Każdą część poprzedza ułatwiający korzystanie ze skryptu wykaz omawianych kwestii, kończy zaś zwięzłe przypomnienie najważniejszych pojęć. Podstawowe terminy lingwistyczne zostały zdefiniowane w sposób lakoniczny i treściwy.

Na opracowanie składają się: *Przedmowa*, *Lista umownych znaków i skrótów*, *Wykorzystana i rekomendowana literatura* oraz trzy zasadnicze części. Pierwsza z nich — *Morfemika* — opisuje wewnętrzną strukturę słowa i zasady analizy morfologicznej. Rozpatruje następujące pojęcia: morfemika, słowo, forma słowa, morf, rdzeń, afiks, allomorf, podstawa słowotwórcza. Ponadto na kilku wybranych przykładach przedstawia modele analizy morfologicznej.

Część druga — *Morfonologia* — charakteryzuje alternacje fonologiczne, jakim w wyrazie pochodnym ulegają spółgłoski stanowiące granicę łączących się ze sobą morfemów. Nadto zwraca uwagę na wymianę fonologiczną, która w wyrazie pochodnym ma miejsce wewnątrz podstawy słowotwórczej w postaci oboczności samogłoskowej (tzw. ruchome głoski „o”, „e”). Zmiany te zazwyczaj towarzyszą tworzeniu wyrazów pokrewnych i są uwarunkowane historycznie. Ich objaśnienie ma istotne znaczenie dla zrozumienia całości procesu słowotwórczego właściwego dla języka rosyjskiego. Autor opracowania omawia takie podstawowe procesy zachodzące na granicy morfemów, jak wymiana fonemów, interfiksacja, nakładanie się morfów (interferencja) oraz ucięcie podstawy motywującej. Ponadto pokrótce charakteryzuje centralne pojęcia odnoszące się do morfonologii: granicę morfemów, silną/słabą pozycję morfonemu, interfiks.

Część trzecia — *Słowotwórstwo* — przedstawia po pierwsze podstawowe terminy z tej dziedziny językoznawstwa rosyjskiego (m.in. słowotwórstwo i derywacja, analiza i motywacja słowotwórcza, słowo motywujące i słowo pochodne itd.), po drugie — sposoby tworzenia nowych wyrazów w języku rosyjskim: morfologiczny, w opisie którego uwzględniono szczegółowy podział w ramach słowotwórstwa afiksального i bezafiksального, morfologiczno-syntaktyczny, leksykalno-syntaktyczny oraz leksykalno-semantyczny. Na końcu rozdziału umieszczono tytuły wybranych źródeł leksykograficznych z zakresu słowotwórstwa rosyjskiego.

Każdą część pracy kończy zestaw pytań, zadań oraz ćwiczeń. Służą one praktycznemu zastosowaniu i utrwaleniu wiedzy teoretycznej.

Warto zauważyć, że w polskiej rusycystyce wśród opracowań akademickich poruszających problemy współczesnego języka rosyjskiego prezentowana pozycja jest jedną z nielicznych opublikowanych w ostatnim czasie. Spośród prac uwzględniających odbiorcę rozpoczynającego na studiach naukę języka rosyjskiego można wymienić skrypt *Zarys fonetyki opisowej języka rosyjskiego (wraz z ćwiczeniami)* Stefana Grzybowskiego (2007), *Fleksję rosyjską* Andrzeja Bogusławskiego (2005), przygotowaną, jak pisze autor, z myślą o polskim użytkowniku języka rosyjskiego, zwłaszcza zaś o Polaku starającym się opanować język rosyjski. Ze względu na wspomniane walory praca Jarosława Wierzińskiego godna jest polecenia czytelnikowi pragnącemu poznać podstawy wewnętrznej budowy wyrazu, morfonologii i słowotwórstwa rosyjskiego oraz sprawdzić przyswojone umiejętności.

Beata Rycielska